

המוסד לביטוח לאומי

מפעלים נסיוניים
לסיוע

לאלמנות שאירים

1. שיקום חברתי של אלמנות שאירים
2. סיוע משפטי לאלמנות שאירים

חמסד לביטוח לאומי
האגף למחקר ותכנון

מפעלים נסדרים

לסינוע

אלמנות שאירים

1. שיקום חברתי של אלמנות שאירים - באמצעות ארגון "נעמת"
2. סיוע משפטי לאלמנות שאירים - באמצעות ארגון "ויצו"

ירושלים, מאפריל 1983, 18 עמודים, התשמ"ג

ח ק ד ט ח

חברת זו כוללת דוחות של שני מפעלים בסיועניט שנועדו לפתח ולשפר שרותי ייעוץ ושיקום חברתי לאלמנות שאירים. הפרוייקט לסיוע משפטי לאלמנות שאירים נערך במשותף ע"י המוסד לביטוח לאומי עם ארגון "ויצ"ו ונועד להגיש לאלמנות "עזרה ראשונה" בבעיות משפטיות שונות ובמיוחד בנושאים של צו ירושה ומס עזרון.

הפרוייקט לשיקום חברתי של אלמנות שאירים נערך במשותף עם ארגון "נעמת" ומטרתו היתה לסייע במיוחד לאלמנה להתמודד עם הבעיות שנוצרו כתוצאה מההתאלמנות באמצעות פגישות קבוצתיות של אלמנות תוך הדגשת ההיבטים של השיקום החברתי, והגדרת מעורבותה החברתית במסגרות הקהילתיות.

שני המפעלים האלה מומנו ע"י המוסד לביטוח לאומי במסגרת הקרן למפעלים מיוחדים של ענף זיקנה ושאירים, הענף הממונה על תשלום קצבאות השאירים החודשיים לשאירים.

הליווי המחקרי נערך באחריותה של גב' ברנדה מורגנשטיין, סגן מנהל המחלקה להערכת גימלאות ארוכות מועד. עזרה לידה גב' רונית ליברמן, ועל כך נתונה להן תודתנו.

תודה מיוחדת לגב' שרה אלספקטור מארגון "נעמת" ולגב' חמדה ארצי מארגון "ויצ"ו שרק בזכות יוזמתן ומסירותן ניתן היה לבצע את הפרוייקטים החשובים האלה. תודה גם לגב' זהבה קלר, הממונה על שקום אלמנות במוסד לביטוח לאומי שלוותה את הפרוייקטים על כל שלביהם, בעצה, הדרכה ובמעורבות שוטפת בבצוע.

בברכה

שלמה כהן

שיקום חברתי של אלמנות שאירים

ד"ח מסכם

ברנדה מורגנשטיין

רנניה ליברמן

חשתתפו בתכנון וארגון הפרוייקט :

המוסד לביטוח לאומי : אוהליה אלוץ

רונית ליברמן

ברנדה מורגנשטיין

זהבה קלר

ארגון נעמ"ת : שרה אלספקטור

שיקום חברתי של אלמנות

א. הקדמה

הפרוייקט לשיקום חברתי של אלמנות שאירים נוצר מתוך הכרה בצורך להושיט עזרה לנשים, אשר עקב התאלמנות, נאלצות לתפקד בפתאומיות הן כראש משפחה והן כהורה יחיד, ולהתמודד עם בעיות כלכליות, תעסוקתיות ומשפטיות שונות. בנוסף לבעיות אלה נתקלות האלמנות בבדידות חמורה ובידוד חברתי בחברה שאינה פתוחה לאנשים בודדים, חברה המציעה מעט מסגרות חברתיות לנשים אלו.

המוסד לביטוח לאומי, במסגרת מחלקות השיקום בסניפיו, מגיש כיום לאלמנות שאירים סיוע בתחומים שונים, הכולל תמיכה ועזרה ראשונית בשעת משבר, וכן שיקום מקצועי-תעסוקתי, ייעוץ והדרכה בטיפול בילדים, וכד'. אך, למרות ההכרה שלאמנות אלה בעיות רבות בתחום החברתי, אין המוסד, על-פי יעדיו ותפקידיו המוגדרים, יכול לסייע ישירות בפתרון בעיותיהן החברתיות. משום כך התקבלה בברכה ההצעה להקים מפעל מיוחד, המשותף לארגון נעמ"ת ולמוסד לביטוח לאומי, אשר במסגרתו יוקמו קבוצות של אלמנות שאירים אשר תפגשנה באופן קבוע במועדוני נעמ"ת, בהנחייתן של מנחות מקצועיות. בהצעה שחוגשה למוסד לביטוח לאומי, הודגשה במיוחד החשיבות בפגישות שבמסגרתן תוכלנה האלמנות לשוחח על בעיות משותפות ואף לקבל עזרה ותמיכה בנסיונותיהן להתמודד עם בעיות אלו.

מלבד מימון הפרוייקט, השתתף המוסד לביטוח לאומי בתכנון הפרוייקט (באמצעות מחלקת השיקום) באיתור מועמדות, ובלווי שוטף של הפעלת הקבוצות. תפקידו של ארגון נעמ"ת היה לספק אכסגיה וכלים מקצועיים וארגוניים להפעלת הקבוצות, במיוחד במגמה לעודד את מעורבות הנשים בקהילה, החל מהשתתפות בחוגים במועדוני נעמ"ת וכלה בפעילות התנדבותית בקהילה.

המפעל המיוחד אושר באוקטובר 1979, ובאפריל 1980 החלו לפעול חמש קבוצות: בפתח-תקוה, רמת-גן, בת-ים, אשדוד וירושלים. הקבוצות נפגשו במשך תקופה של כשנה, עם הפסקה בחודשי הקיץ ותקופת החגים.

ב. מטרות הפרוייקט

לפרוייקט הוגדרו שלוש מטרות עיקריות:

1. הגברת המעורבות החברתית של האלמנה והנעתה לפעילויות במסגרות קהילתיות שונות באמצעות סניפי נעמ"ת.
2. שיפור תפקוד האלמנה בבית כראש משפחה.
3. עידוד יציאת האלמנה לעבודה, להכשרה מקצועית או ללימודים.

הקבוצות פעלו על בסיס של שיחות קבוצתיות תוך שימוש במשחקי תפקידים, שיקופיות ועוד. אופי הפעילות בקבוצות נועד להביא להשגת היעדים שהוזכרו, בעיקר על ידי יצירת אוירה קבוצתית-חברתית, חיזוק הדימוי העצמי של האלמנה, וכך ייעוץ, הדרכה ושיחות בנושאי משפחה, חברה ועבודה. יש לציין, שבהתאם לצורכי האלמנות אשר כמחציתן כבר עבדו בעת הצטרפותן לקבוצות, הוחלט לשים פחות דגש בקבוצות על התחום התעסוקתי לעומת התחום החברתי, הבית והמשפחה.

ג. הערכת הפרוייקט

הערכת הפרוייקט התמקד בתאור אספקטים שונים במהלך הפרוייקט, כולל שלבי תכנון והתארגנות, איתור המועמדות, מעקב אחרי תוכן הפעילות השוטפת של הקבוצות ומהות הקשר של הקבוצות עם נעמ"ת. כמו כן נבדקו ציפיות והתרשמויות האלמנות והמנחות לגבי הפרוייקט. בנוסף, נעשה נסיון לעקוב אחר בעיות שנוצרו במהלך העבודה.

איסוף הנתונים נעשה באמצעות הכלים הבאים :

1. שאלון אישי לראיון האלמנות לצורך קבלתן לקבוצות. שאלון זה כלל פרטים דמוגרפיים (גיל, ארץ לידה, השכלה, תעסוקה, מספר ילדים וכד'), וכך פרטים על פעילותה החברתית של האלמנה. השאלון מולא על ידי עובדת השיקום או המנחה וכלל גם את נימוקיהן לגבי קבלתה או אי קבלתה של המועמדת לקבוצות. סך הכל מולאו 147 שאלונים.
2. שאלון למשתתפות בפרוייקט, בו רואיינו שנית נשים אשר התקבלו לקבוצות, לגבי ציפיותיהן מהשתתפותן בקבוצה ומצבן בתחומי התעסוקה, החברה והמשפחה. ראיון זה נערך בדרך כלל בבתי הנשים.⁽¹⁾ במסגרת זו רואיינו 79 אלמנות. עשר נשים נוספות אשר השתתפו בקבוצות לא רואיינו בשל קושי לתאם איתן מועד לראיון או בשל התנגדות להתראיין.
3. בכדי לבדוק את התמדת האלמנות בקבוצה נאספו רשימות הנוכחות עבור כל פגישה.
4. לשם קבלת מידע על תוכן והתפתחות הדיונים בקבוצות, הוכן טופס למנחות אשר בו התבקשו לרשום בכל מפגש את מטרות הפגישה, את הנושאים שהועלו במפגש, הערכת המנחות באשר לתרומת הפגישה למשתתפות ותכנית להמשך הפעילות בקבוצות. טופס זה לא מולא בעקביות על ידי המנחות.

(1) מספר קטן של נשים רואיינו בסניפי נעמ"ת.

הקשר ביין החוקרים ומנחות הקבוצות נשמר במהלך הפרוייקט כולו, לשם קבלת התרשמויותיהן וסיכומיהן של המנחות לגבי עבודת הקבוצות. בתום הפרוייקט רואינו בראיון פתוח שלוש מתוך ארבע המנחות ועובדת שיקום שהיתה מאד מעורבת בפעילות הקבוצה באיזור עבודתה⁽²⁾.

ד. תאור מהלך הפרוייקט

התארגנות הפרוייקט החלה באיתור מנחות לקבוצות ומרכזת לפרוייקט. תוך כדי כך אותרו מקומות מתאימים להפעלה. מקומות המפגש של הקבוצות נקבעו על פי יכולת הסניפים של נעמ"ת ונכונותם לשתף פעולה, וכך על פי האפשרות לגייס מועמדות מתאימות באמצעות מחלקות השיקום של המוסד לביטוח לאומי. במפגש משותף של נציגי נעמ"ת, נציגי המוסד לביטוח לאומי ורכזת הפרוייקט הוגדרו באופן מעשי מטרותיו העיקריות של הפרוייקט, הקריטריונים לקבלת נשים לקבוצות, תוכן פעילות הקבוצות ונוהלים ללידוי מחקרי.

כל אשה שעמדה בקריטריונים לקבלה לפרוייקט זומנה על ידי עובדות השיקום לראיון במוסד לביטוח לאומי. במקומות בהם היתה הענות נמוכה נשלחו תזכורות, נערכו שיחות טלפון ואף נערכו ביקורים בביתן של הנשים כדי להסביר את הפרוייקט ומטרותיו. עבור כל מועמדת שהגיעה לראיון מולא, כאמור, שאלון קצר אשר כלל נתונים אישיים, פרטים על פעילות חברתית ונימוקים לקבלת האלמנה לפרוייקט או לדחייתה.

(2) יש לציין שבשל בעיות התחלופה וחוסר ההתמדה של האלמנות הוחלט לא לראיין את האלמנות שנית, לכך, בניגוד לתכנון, לא עלה בידינו לבחון בצורה סיסטמטית את התרומה והחשפעה האישית של ההשתתפות בקבוצות.

לוח 1. התפלגות המועמדות לפי קבלתן או דחייתן לפרוייקט, לפי איזור

סה"כ מועמדות	נמצאו מתאימות	נ ד ח ו
סה"כ	100% (150)	20% (30)
רמת-גן	100% (27)	8% (2)
אשדוד	100% (26)	12% (3)
ירושלים	100% (42)	43% (18)
פתח-תקוה	100% (31)	23% (7)
בת-ים	100% (24)	— (0)

* המספרים בסוגריים מציינים מספרים מוחלטים.

כפי שניתן לראות בלוח 1, פנו 150 מועמדות לפרוייקט. 147 מתוכם רואינו על ידי עובדות השיקום של המוסד או על ידי מנחות הקבוצות; שלוש נשים הגיעו לקבוצות ביוזמתן ולא רואינו. 80% מתוך כלל המועמדות נמצאו מתאימות להשתתף בפרוייקט. בירושלים, בה רואינו מספר גדול של אלמנות ונעשה סינון רב בכדי למצוא אלמנות מתאימות, התקבלו רק 57% מהמועמדות. בבת-ים התקבלו כל המועמדות. בשל מספר קטן של נשים שהיו מעוניינות להשתתף. הנימוקים שצוינו ע"י עובדות השיקום או המנחות לגבי קבלת האלמנה לפרוייקט התייחסו בעיקר לתרומה שעשויה הקבוצה לספק לאלמנה, כגון: מתן מסגרת חברתית, סיבה להזדמנות לצאת מהבית, מפגש עם אנשים חדשים, תרומות ספציפיות בתחום חיגור הילדים, עידוד היציאה לעבודה והגברת הדימוי העצמי של האלמנה. כמו כן הועלו נימוקים שהיו קשורים בתכונות אישיות חיוביות של האשה, אשר יתרמו למהלך פעולתה המשותפת של הקבוצה.

כאמור, הקבוצות החלו להפגש בסניפי נעמ"ת באפריל-מאי 1980 ופעלו עד יוני-יולי 1981. בתקופת חופשת הקיץ והחגים היתה הפסקה בפעילות הקבוצות. בשלב הראשון, שלפני ההפסקה, פעלו חמש קבוצות אשר קיימו בין 3 ל-16 פגישות שבועיות, על פי הפירוט הבא:

פתח-תקוה	16 פגישות
רמת-גן	13 פגישות
בת-ים	11 פגישות
ירושלים	7 פגישות
כפר-סבא	3 פגישות

הקבוצה בירושלים חדלה לפעול לאחר שבע פגישות בעיקר בשל גורמים טכניים אשר הקשו על הנשים להגיע למפגשים, ובשל חוסר התאמה בין ציפיותיהן של חברות הקבוצה לבין גישתה המקצועית של המנחה. בכפר-סבא התפרקה הקבוצה בעיקר בשל קיום מסגרת אחרת לאלמנות באותה עיר - מועדון ליחידים עם מגוון רחב של פעילויות.

בשלב השני, חידשו הקבוצות את פעילותן באוקטובר-נובמבר 1980, והמשיכו עד יוני-יולי 1981. בפתח-תקוה, רמת גן ונת ים המשיכו הקבוצות לפעול במתכונתן הקודמת, ובירושלים הוקמה קבוצה עם מנחה חדשה והרכב שונה של נשים. במקום הקבוצה בכפר-סבא, הוקמה קבוצה חדשה באשדוד.

בשלב השני נפגשו הקבוצות כמפורט להלן :

פתח-תקוה	30 פגישות
רמת-גן	30 פגישות
נת-ים	27 פגישות
אשדוד	18 פגישות
ירושלים	12 פגישות

יש לציין שהדיווחים והתיאורים שיבואו בהמשך מתייחסים לכל תקופת פעילות הפרוייקט ללא הפרדת שני חלקי הפרוייקט.

על מנת להמחיש השתלשלות הפעילויות בקבוצות תואר בקצרה כל קבוצה בנפרד.

פתח-תקוה

לאחר ארבע פגישות ראשונות התעורר הצורך להחליף מנחה. עם החלפתה פעלה הקבוצה משך כל התקופה באופן יציב. קבוצה זו היתה הטרוגנית מבחינת גילאי הנשים, השכלתן, ומצבן התעסוקתי והכלכלי. עם זאת, לדברי המנחה ומרכזת הפרוייקט הדבר לא פגם בגיבוש הקבוצה.

הקבוצה אופיינה על ידי התמדה רבה יחסית, כך שהרבה מהמשתתפות בשלב א' המשיכו להשתתף גם בשלב ב' והן אף גייסו משתתפות חדשות בכוחות עצמן.

בת-ים

בתחילה פעלה הקבוצה היטב. המשתתפות יצרו קשרים בינן לבין עצמן והקבוצה התקדמה בדיוגיה, עם נוכחות גבוהה יחסית בשלב הראשון לפעילותה. יחד עם זאת, עם חידוש הפעילות בשלב השני, נשרו מספר גדול של משתתפות, בעיקר אלמנות צעירות אשר היוו את גרעין הקבוצה. נותרו נשים בודדות, מבוגרות יחסית, אשר השתדלו להמשיך ולקיים את הקבוצה והתמידו בהשתתפותן. הנסיונות לשלב משתתפות חדשות לא הצליח, בעיקר בשל קשיים בין ותיקות הקבוצה ואלמנות חדשות שהצטרפו. גם קבוצה זו היתה הטרוגנית מאוד וסבלה במיוחד מבעיות שילוב בין המשתתפות המבוגרות הוותיקות לבין אלמנות צעירות אשר ביקשו להצטרף לקבוצה בשלב מאוחר יותר.

רמת-גן

קבוצה זו היתה יציבה משך כל תקופת פעילותה. היה גרעין קבוע של אלמנות שהתמידו בהשתתפותן בשני השלבים. נשות הקבוצה קיימו מפגשים חברתיים ביוזמתן, גם מחוץ לשעות החוג. קבוצה זו היתה שונה שיתר הקבוצות: מרבית האלמנות עבדו, היו מטופלות במספר קטן של ילדים, בעלות השכלה גבוהה יותר ומבוגרות יותר.

ירושלים

מתחילת פעילותה היתה זו קבוצה בעיתית. בשלב א' התפרקה הקבוצה לאחר שבע פגישות. בשלב ב' הוקמה קבוצה מחודשת אשר, לדברי המנחה, התחילה את פעילותה בהתלהבות רבה שדעכה לאחר מספר פגישות. האלמנות לא התמידו בהשתתפותן והקבוצה חדלה מלפעול לאחר כשלושה חודשים. מרבית המשתתפות בקבוצה זו היו יוצאות אסיה-אפריקה, בעלות רמת השכלה נמוכה ומספר ילדים גדול יחסית.

אשדוד

מתחילת דרכה הצהירה קבוצה זו על מטרות שונות ממטרות הפרוייקט המוגדרות. המשתתפות לא התעניינו בשיחות והביעו את רצונן לעסוק בחוגים מעשיים ובפעילות מועדונית-חברתית, טיולים וכד'. לאחר תקופה שבה נעשה נסיון לעבוד עם המשתתפות ברוח מטרות הפרוייקט, הוחלט לשנות את דרך העבודה ולעבור למסגרת מעשית יותר, כשעיקר פעילות הקבוצה מרוכזת בחוגים והרצאות. מלכתחילה, היה קשה לגייס משתתפות לקבוצה זו, ולא נוצר גרעין מרכזי. מאפייני הנשים בקבוצה זו, בדומה לקבוצה שפעלה בירושלים, היו רמת הכנסה נמוכה יחסית, רמת השכלה נמוכה ומספר גדול של ילדים.

ה. תאור אוכלוסיית המשתתפות בקבוצות

עובדות השיקום של המוסד לביטוח לאומי ומנחות הקבוצות השקיעו רבות באיתור מועמדות לקבוצות. שלושה קריטריונים יסודיים שימשו לאיתור מועמדות פוטנציאליות :

1. נשים עד גיל 45.

2. תקופת אלמנות של שנה עד חמש שנים.

3. אמחות.

כאמור, באופן כללי היתה אוכלוסיית המשתתפות הפרוייקט קבוצה הטרוגנית למדי, דבר אשר הקשה על ניהול הקבוצות והנחייתן. בהשוואה לכלל אוכלוסיית אלמנות שאירים עירוניות, נמצאו באוכלוסיית אלמנות הפרוייקט הבדלים מסוימים : משתתפות הפרוייקט היו יחסית צעירות יותר, ובעלות רמת השכלה גבוהה יותר, והיו ביניהן יותר ילידות הארץ ויותר בעלות מקצוע. מרבית ההבדלים נבעו מההגבלות שהטילו הקריטריונים למיון, ובעיקר זה של גיל.

כל משתתפות הפרוייקט היו מטופלות בילדים, כאשר למחציתן היו שלושה ילדים ויותר. מבחינת תקופת האלמנות בעת המיון לקבוצות, הסתבר כי כ-20% מהמשתתפות חרגו מתנאי הקבלה לפרוייקט, בהיותן אלמנות פחות משנה. כמו כן, כרבע מהן היו מעל גיל 45 למרות שהוחלט תחילה להגביל את הקבלה לאלמנות עד גיל 45. רובן המכריע של האלמנות (90%) היו בגילאי 30 עד 45, כאשר ממוצע הגיל הנמוך ביותר היה בקבוצה בפתח-תקוה (גיל 37) והגבוה ביותר ברמת-גן (גיל 44). נמצאו הבדלים בהרכב הקבוצות השונות מבחינת ארץ לידה : בירושלים ואשדוד היו רוב הנשים ילידות אסיה-אפריקה לעומת פתח-תקוה ורמת-גן, בהן היו כמחצית מהמשתתפות ילידות הארץ. מרבית המשתתפות היו בעלות השכלה יסודית לפחות, כאשר ממוצע שנות הלימוד הנמוך ביותר היה באשדוד (7 שנים) והגבוה ביותר ברמת-גן (10 שנים). מבחינת משלח יד, היתה קבוצת המשתתפות מאופיינת על ידי שיעור גבוה יחסית של נשים בעלות מקצוע כלשהו : 57% לעומת כשליש בקרב כלל אוכלוסיית האלמנות העירונית. מחצית האלמנות עבדו בתקופת השתתפותן בפרוייקט. ברמת-גן ובפתח-תקוה, בהשוואה לאשדוד ולירושלים, עבדו יחסית יותר נשים. יותר ממחצית הנשים שעבדו החלו בכך עוד לפני פטירת הבעל, כאשר מחציתן עבדו במשרה מלאה. מביין הנשים שלא עבדו בתקופת קיום הקבוצות, כמחציתן לא עבדו אף פעם מחוץ למשק ביתן.

לגבי תוכניותיהן לעתיד, כמחצית המשתתפות הביעו התעניינות בלימודים והכשרה ברמות שונות, החל מלימודי יסוד וכלה בלימודים אקדמאיים באוניברסיטה. הקורסים שעניינו את הנשים כללו מגוון רחב של נושאים, החל מתפירה וכלה בהנהלת חשבונות ומזכירות רפואית.

בדיקת היקף מעורבותן החברתית של האלמנות מצביעה על פעילות חברתית נמוכה למדי : כ-75% מהאלמנות דווחו שלא היו להן מפגשים חברתיים בחודש שלפני הראיון, חוץ ממפגשים עם בני משפחה או שכנים. רק לרבע מהמשתתפות היו מפגשים עם מכרים וחברים, בדרך כלל ידידים ותיקים אותם הכירו לפני פטירת הבעל. באשר לסוגי הפעילויות ותדירותן במחצית השנה שקדמה לראיון, כרבע מהאלמנות דווחו כי ביקרו לעיתים רחוקות בלבד בקולנוע, ו-59% לא הלכו כלל. כ-80% לא ביקרו כלל בקונצרט או הרצאה. ו-75% מהאלמנות לא השתתפו כלל בחוגים כלשהם. רק כשליש מהמשתתפות דווחו על יציאה לטיול קצר כלשהו. כשני שלישי מהאלמנות טענו שפעילותן בהווה פחותה בהשוואה לתקופה שלפני ההתאלמנות ורק כ-17% אמרו שלא חל שינוי משמעותי בפעילותן לאחר התאלמנותן. מספר נשים טענו שהן אף יותר פעילות כיום מאשר בעבר, לפני פטירת הבעל.

7. ציפיות האלמנות ותוכן הדיונים בקבוצות

באשר לציפיות המעשיות של האלמנות, גמצא כי הסיבה העיקרית אשר הניעה אותן להצטרף לפרוייקט היתה התקווה כי ההשתתפות בקבוצה תעזור להן לצאת מבדידותן ולהקלט בחברה אוהדת של נשים במצב דומה. האלמנות ראו בקבוצה מסגרת חברתית, בה הן תוכלנה לפגוש אנשים ולהשתחרר קצת מעול הבית והטיפול בילדים. חלק ציפו שהקבוצה תהווה מסגרת חברתית עם פעילות מעשית, כגון בילוי משותף, חוגים, טיולים, מלאכת-יד וכד', וחלקן הביעו את רצונן במפגשים מעורבים עם גברים. מספר משתתפות ציינו שאינן יודעות כלל למה לצפות והחלטתן לבוא לקבוצות נבעה מתוך סקרנות, מתוך ציפיה לעזרה כלשהי, או מתוך תחושת מחוייבות לעובדות השיקום של המוסד לביטוח לאומי.

בנסיון ללמוד באיזו מידה הנושאים שנדונו בקבוצות תאמו הן את מטרות הפרוייקט והן את ציפיות המשתתפות, נבדקו דווחי המנחות באשר לתוכן הדיונים בקבוצה³.

כאמור, עסקו המטרות הכלליות של הפרוייקט בשלושה תחומים : חברה, משפחה ועבודה. נושאים אלו עלו בכל הקבוצות, אך בסדר עדיפויות שונה בכל אחת מהן. התחום הבולט ביותר היה תחום הבית והמשפחה כאשר ניתן דגש לבעיות בחינוך הילדים, ההתמודדות עם מות האב, תפקידי האשה כהורה יחיד, מערכת היחסים עם הילדים, בעיות ומאבקי סמכות ומשמעת ובעיות ספציפיות כמו ילדים מפגרים.

3) דוחות אלו לא התקבלו בעיקביות ממנחות הקבוצות ולכן לא היה ניתן לסכמם בצורה סיסטמטית.

נושא תיפקוד האלמנה כאשה והדימוי העצמי שלה עלה אף הוא בקבוצות. בקבוצה אחת הביעו הנשים בפירוש את רצונן לעסוק בנושאים הקשורים להן עצמן ולא לדון על בעיות הקשורות בילדים. נושא נוסף שהעסיק את משתתפות הפרוייקט היה יחסים עם גברים על הכרוך בכך: נישואים מחדש, יציאה עם גבר, ציפיות מגבר, יחס הילדים לכך ונושא המין.

בתחום חברתי, עלה בכל הקבוצות נושא הבדידות אשר בה שרריות האלמנות, היחסים עם משפחותיהן ומשפחות הבעלים, יחסים עם שכנים ועם חברים והתייחסות החברה הסובבת לנושא האלמנות. יש להדגיש שלמרות שמטרה מוצהרת של הפרוייקט היתה להגביר את הפעילות החברתית על ידי שילוב האלמנות בחוגי נעמ"ת, לא נמסר בדיווחי המנחות על דיון ושיחות בנוגע לכך, פרט לחצגת ותאור פעילות נעמ"ת על ידי רכזות הסניפים.

נושא התעסוקה הועלה מעט מאד בשיחות הקבוצתיות, למרות שהיה בתחילה אחד היעדים המרכזיים בפרוייקט. לפי דעת המנחות, רק אחרי שחזק הדימוי העצמי של האלמנה והיא התגברה על בעיות אחרות, היא מוכנה להתמודד עם נושא התעסוקה, ולכן הנושא עלה רק בשלבים מתקדמים של פעילות הקבוצות.

כאשר נשאלו מנחות הקבוצות האם לדעתן היו נושאים שלא עלו והורגש בחסרונם, כולן ציינו שהורגש בחסרונן של הנושא הכלכלי, הכולל בעיות כספיות, ירושות, זכויות וביטוח לאומי. אמנם, בתכנון הפרוייקט הוצע להביא לקבוצות מרצה מבחוץ כדי להרצות בנושאים אלו, אך הדבר לא יצא לפועל.

ז. הנשירה וחוסר היציבות בקבוצות

בעיה מרכזית שהעסיקה את מארגני הפרוייקט והמנחות, ואשר הקשתה מאוד על ניהולן התקין של הקבוצות, היתה בעית הנשירה ואי-התמדתן של הנשים בקבוצות. ברוב הקבוצות היתה תחלופה גבוהה ומספר המשתתפות השתנה בכל פגישה ופגישה. נמצא שלושה דפוסי השתתפות בקבוצות:

- (1) נשים שהשתתפו במחצית המפגשים לפחות.
- (2) נשים שנשרו לאחר שהשתתפו בארבע ועד למחצית המפגשים.
- (3) נשים שנשרו לאחר שהשתתפו בשלוש פגישות או פחות.

לוח 2. מספר המשתתפות בקבוצות לפי דפוסי השתתפות (בשלב 'א' ו-'ב' יחד) (1)

נ ר ש ר ת					
השתתפו לכל היותר ב-3 מפגשים	השתתפו בין 4 למחצית המפגשים (2)	השתתפו במחצית המפגשים וליותר	הגיעו לקבוצה לפחות פעם אחת	נמצאו מתאימות לקבוצות	
21%	13%	66%	100% (89)	(120)	ס ה " כ
13%	21%	66%	100% (24)	(24)	בת-ים
11%	6%	83%	100% (18)	(24)	פתח-תקוה
41%	8%	61%	100% (13)	(23)	אשדוד
21%	14%	65%	100% (14)	(25)	רמת-גן
35%	15%	50%	100% (20)	(24)	ירושלים

(1) המספרים בסוגריים מציינים מספרים מוחלטים.

(2) רוב המשתתפות בקבוצה זו השתתפו בצורה לא סדירה.

מתוך 120 הנשים אשר נמצאו מתאימות והתקבלו לקבוצות נמצאו ש-89 (74%) אמנם הגיעו לקבוצות לפחות פעם אחת. מתוך סך כל הנשים שהגיעו לקבוצות, המשיכו להשתתף באופן סדיר כשני שלישי. בין הקבוצות עצמן נמצאו הבדלים בשיעורי ההשתתפות הסדירה: בירושלים המשיכו להשתתף באופן סדיר כ-50% לעומת כשני שלישי בבת-ים, אשדוד ורמת-גן, ואילו בפתח-תקוה למעלה מ-80% השתתפו במחצית המפגשים לפחות.

ח. הערכת המנחות לגבי הישגי הפרוייקט

בראיון פתוח התבקשו מנחות הקבוצות למסור את הערכתן הכללית לגבי תרומות הפרוייקט לאלמנות. הערכה זו היתה מבוססת בעיקר על ביטויי המשתתפות כפי שהועלו בדיונים. בתחום החברתי ציינו המנחות שבחלק מהקבוצות נוצרו קשרי חברות מאוד הדוקים בין המשתתפות, אשר התבטאו ביציאה משותפת לבילויים, בילוי משותף של המשפחות בחגים וכך עזרה הדדית בתחומים שונים. יתר על כן לדעת המנחות חל שינוי בדימוי העצמי של מספר משתתפות ובנכונותן לנסות לשנות ולשפר מצבן בכוחות עצמן. לדוגמה: מספר קטן של נשים החלו לצאת עם גברים, רעיון אשר נראה מפחיד ומאיים בתחילת השתתפותן בקבוצה.

במהלך המפגשים דיווחו חלק מהנשים על שיפור בתיפקודן בבית ופיתרון בעיות שונות עם הילדים. נשים אחדות החלו לחוש שיש להן חשיבות ומקום בחברה, ושיש בידיהן לתרום למשפחה ולחברה. תחושה זו התבטאה לפי דבריהן ביכולת לקבל החלטות תוך התמודדות עם תגובות המשפחה והסביבה, כמו יציאה לבילוי, הקפדה על הופעה חיצונית, ועוד. בתחום העבודה החלו ארבע נשים ללמוד מקצוע באמצעות מחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי. שלוש נשים החליטו לצאת לעבודה לאחר ששנים רבות (גם לפני התאלמנותן) לא עבדו כלל. יש לציין ששינויים אלה בתחום התעסוקה ניתן גם לזקוף לעבודה השוטפת של מחלקת השיקום, ולא ניתן לקבוע את מידת התרומה של ההשתתפות בפרוייקט בנושא זה.

ט. תפקידו של ארגון נעמ"ת בפרוייקט

כאמור, מטרתו של הפרוייקט היתה הקמת מסגרת של מפגשים קבוצתיים שיאפשרו שיפור והרחבת מעורבותן החברתית של אלמנות. בכדי להשיג מטרה זו נוצר קשר בין המוסד לביטוח לאומי לבין נעמ"ת, במטרה להבטיח פעילות לאלמנות במסגרת סניפי נעמ"ת במשך תקופת הפרוייקט, ובעיקר עם סיומו.

בשל העדר הגדרה ברורה של תפקיד נעמ"ת בפרוייקט, התעוררו בעיות באשר למהות הקשר בין רכזות סניפי נעמ"ת, במסגרתם נפגשו האלמנות, לבין מנחות הקבוצות. בשלבים הראשונים של הפעלת הפרוייקט היתה מעורבות רבה של הרכזות במתרחש בקבוצות, ואף השתתפות בקבוצה אחת. הדבר עורר התנגדות בקרב המנחות והאלמנות ולכן התבקשו הרכזות לא להשתתף בפגישות מעשיות, מידת מעורבותן של הרכזות במתרחש בקבוצות ומידת הקשר שלהן עם האלמנות היתה שונה מסניף לסניף. בפתח-תקוה, בת-ים ואשדוד, דאגו הרכזות להכנס לקבוצות מדי שבוע ולעדכן את האלמנות במתרחש בסניף. בירושלים וברמת-גן הרכזות, אשר מסיבות שונות לא הצליחו ליצור קשר חיובי עם המנחות, קיימו קשר רופף בלבד עם הקבוצות.

רכזות הסניפים הציעו למשתתפות הפרוייקט להשתלב ולפעול במסגרת חוגים שונים הפועלים בסניפים, כגון, יחסי אנוש, תפירה, מלאכת-יד, בישול ועברית, או להשתתף בארועים כמו מסיבות וטיולים. בדרך כלל האלמנות מעטו להשתתף בחוגים, בעיקר בשל קיום פעילויות דומות של העיריות שכללו גם חוגים מעורבים, שעות וימי פעילות לא מתאימים, מרחק ממקום מגורים וכד'.

7. סיכום והמלצות

באופן כללי ראוי לציין את המאמץ והנסיון לשיתוף פעולה שהושקעו מצד הגורמים המעורבים בפרוייקט. עם זאת לא התמלאו ציפיות המארגנים לגבי הפעילות הרצופה והתקינה של הקבוצות, עקב המספר הקטן של נשים שהשתתפו בכל פגישה כתוצאה מתופעת הנשירה וחוסר ההתמדה. תופעה זו גם מנעה מעקב סדיר ומבוקר אחר התרומות האישיות לאלמנות כתוצאה מההשתתפות בקבוצות.

ניתן לציין מספר גורמים היכולים להסביר את בעיית הנשירה וחוסר ההתמדה.

1. אלמנות מטבען מהוות אוכלוסייה שקשה להניעה לפעילות. המאבק היומיומי הקשה מותיר להן מעט מאוד פנאי ומרץ לפעילויות נוספות. במיוחד אלמנות המטופלות בילדים וטרודות בקשיים כלכליים מתקשות להתמיד במפגשים לאורך זמן.
2. במספר קבוצות התגלו בעיות התאמה בין המנחה למשתתפות. יש לציין שמנחות הקבוצות, למרות היותן בעלות נסיון בניהול קבוצות דיון, היו חסרות נסיון בעבודה עם אלמנות בקבוצה מיוחדת, ולא תמיד הצליחו למצוא שפה משותפת וליצור שיתוף פעולה עם המשתתפות.
3. נשים אשר נשרו לאחר פגישה אחת או שתיים, הגיעו בדרך כלל לקבוצות רק מתוך סקרנות או תחושת מחוייבות לעובדות השיקום שהפנו אותן, ועל כן גילו מהר מאוד שאין להן עניין להמשיך ולהשתתף בקבוצות.
4. בשל ההטרודגניות של הקבוצות, התקשו לעיתים קרובות המשתתפות למצוא שפה משותפת ורקע נוח לדיונים.
5. ההתנסות של מספר אלמנות בקבוצות גרמה לחשיפת רגשות בפני אנשים אחרים, דבר אשר הטיל עליהן מעמסה רגשית כבדה מדי עד כדי החלטה לפרישה מהקבוצה.
6. יתכן כי דגם זה של קבוצות, המבוססות בעיקר על דינמיקה של דיון, אינו מתאים לחלק מהאלמנות. שהשתתפו בקבוצה. נשים משכבות חברתיות מסויימות מכירות ומודעות פחות לדרך זו של עבודה בקבוצה.

7. על אף ההערכה שקדמה להקמת הפרוייקט, אשר יחסה חשיבות רבה לצרכים החברתיים של האלמנות, יתכן כי חלק מהאלמנות אינן מרגישות את המחסור החברתי. מדובר בעיקר באלמנות מעדות המזרח, אשר הורן חלק ניכר מהמשתתפות, הנוטות להיות מוקפות משפחה רחבה המספקת לאלמנה חלק ניכר מהתמיכה והחברה הדרושות. אין לאלמנות כאלה מניע להשתתף בקבוצה מעין זו והן היו מעדיפות פעילות מעשית בחוגים ולא קבוצות דיון חברתיות.

בנוסף לכך, בראיון עם מנחות הקבוצות ועובדות השיקום הועלו מספר סיבות נוספות העשויות להסביר את הקשיים שהתגלו במהלך הפרוייקט. ניתן לציין את הגורמים הבאים אשר הקשו על שלב המיון ובחירת המשתתפות לקבוצות:

א. בשל אילוצים של זמן ומשאבים לא נערך טרם תחילת הפרוייקט, סקר להערכת היקף הצרכים באיזוריים השונים ולהכרת השירותים הקיימים לאלמנות בכל איזור. הדבר היה עוזר בבחירת המקומות המתאימים ביותר לקיום פגישותיהן של הקבוצות. סקר כזה היה מגלה למשל, שבמספר מקומות (כמו בכפר-סבא או אשדוד) אין צורך לקבוצה כזו בשל קיום קבוצה דומה במסגרת אחרת.

ב. העדר מיון קפדני של המועמדות. מיון כזה היה מגביל את החשתתפות רק לנשים המסוגלות להשתלב בקבוצות דיון. העובדה שלמעשה התקבלה לפרוייקט כל אשה אשר הביעה נכונות כללית, הביאה לכך שלא כל האלמנות שנבחרו להשתתף בקבוצות היו מתאימות למסגרת זו.

עם תום הפרוייקט התבקשו המנחות להציע שינויים לגבי הקריטריונים המנחים את קבלת מועמדות לפרוייקטים דומים. התקבלו ההמלצות הבאות:

א. קבלת נשים אשר הינן אלמנות תקופה קצרה יותר מהתקופה של שנה עד 5 שנים (שנקבעה כקריטריון לפרוייקט). המנחות סברו שאלמנות ממושכת עלולה להגציח את האבל ולהקשות על יצירת שינויים.

ב. הצגה והסבר מפורט של מטרות הפרוייקט ודרך עבודת הקבוצות.

ג. יצירת קבוצות הומוגניות יותר מבחינת גיל.

בנוסף לנקודות הנ"ל הקשורות לתוכן המתרחש בקבוצות ולאמנות שהשתתפו, ראוי לציין מספר היבטים ארגוניים אשר הקשו על הניהול התקין של הקבוצות. המנחות ציינו שההפסקה בין שלב א' לשלב ב' היתה ממושכת מדי וגרמה לכך שנשים אשר השתתפו בשלב הראשון לא המשיכו להשתתף עם חידוש הפעילות. משך הזמן הממושך של קיום הקבוצות והעדר הגדרה מחייבת של מספר המפגשים יצר אצל הנשים תחושה שהקבוצה תמשיך להיות מסגרת פתוחה בפניהן בכל עת, ללא התחייבויות נוכחות והתמדה מצידן.

לבסוף, כדי להגביר את מעורבותן בקבוצות ולהתאים הפעילות בקבוצה לצורכיהן של האלמנות, הציעו המנחות שיש לגבש את אופי ותוכן הקבוצה בשיתוף עם האלמנות המתקבלות.

השוואה בין אלמנות הפרוייקט לבין כלל אוכלוסיית אלמנות שאירים עירוניות*

לוח 1. התפלגות אלמנות הפרוייקט לפי שנות אלמנות (באחוזים)

סה"כ	פחות משנה	שנה	שנתיים	3 שנים	4 שנים	5 שנים ויותר
100	20	21	15	20	15	9

לוח 2. התפלגות האלמנות לפי גיל (באחוזים)

אלמנות הפרוייקט	אלמנות שאירים עירוניות	סה"כ	49-25	50-54	55+
100	100	100	92	8	-
			28	34	38

לוח 3. הגיל הממוצע של אלמנות הפרוייקט בחמש הקבוצות

רמת-גן	ירושלים	אשדוד	בת-ים	פתח-תקרה
44.3	39.9	44.1	37.9	37.2

* דליה גורדון, תכונות סוציו-דמוגרפיות של אלמנות עירוניות המקבלות קצבת שאירים, המוסד לביטוח לאומי, האגף למחקר ותכנון, ירושלים, נובמבר 1978.

לוח 4. התפלגות האלמנות לפי ארץ לידה (באחוזים)

סח"כ	ישראל	אסיה-אפריקה	אירופה-אמריקה
אלמנות הפרוייקט	100	48	12
אלמנות שאירים עירוניות	100	41	43

לוח 5. התפלגות האלמנות לפי שנת עליה (באחוזים)

סח"כ	עד שנת 1947	1948-1965	1966+
אלמנות הפרוייקט	100	81	-
אלמנות שאירים עירוניות	100	58.6	0.9

לוח 6. התפלגות האלמנות לפי מספר ילדים (באחוזים)

סח"כ	1	2	3	4+
אלמנות הפרוייקט	100	6	33	31
אלמנות שאירים עירוניות	100	14	36	20

לוח 7. התפלגות האלמנות לפי מספר שנות לימוד (באחוזים)

סה"כ	8-0	12-9	13+
אלמנות הפרוייקט	47	40	12
אלמנות שאירים עירוניות	56	27	17

לוח 8. התפלגות אלמנות הפרוייקט לפי משלח יד (באחוזים)

אין מקצוע כלל	לא מקצועי*	מקצועי**	
43	28	29	100

* מקצועות שאינם דורשים הכשרה קודמת, כמו: עוזרת לגגנת, מטפלת, זבנית וכו'.

** מקצועות הדורשים הכשרה, כמו: לבורנטית, שרטטת, טכנאית רנטגן וכו'.

סיוע משפטי לאלמנות שאירים

ברנדה מורגנשטיין

רונית ליברמן

חשתתפו בתכנון וארגון הפרוייקט:

המוסד לביטוח לאומי: אוהליה אלון

רונית ליברמן

ברנדה מורגנשטיין

זהבה קלר

חמדה ארצי

ארגון ויצ"ו:

עו"ד נורית פיש

סיוע משפטי לאלמנות שאירים

ח ק ד ת

אחת הבעיות הקשות שעל אלמנה לפתור עם התאלמנותה קשורה בבעיות משפטיות העוסקות בצו ירושה ומס עיזבון. פתרון מהיר ככל האפשר של בעיות אלו חיוני לאלמנה, הן על מנת שתוכל להשתמש בכספים ולממש זכויות שונות והן כדי להקל עליה בהתארגנותה והסתגלותה למצבה החדש.

בשל הקשיים הכלכליים, אלמנות רבות אינן מסוגלות לשאת בהוצאות הכספיות הכרוכות בפניה לעורך דין. חלקן, למרות מצבן הכלכלי, אינן יכולות לקבל סיוע משפטי חינם דרך לשכות הסיוע של משרד העבודה והרווחה, משום שאינן ממלאות אחר תנאי זכאות לגבי רמת הכנסה נמוכה (בדרך כלל בגובה הזכאות להטבח סוציאלית).

הרעיון למפעל המיוחד עלה בעקבות הנסיון שהצטבר במחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי בעבודתה עם אלמנות, וכן בעקבות פניות ובקשות האלמנות. כחיזוק לנסיון זה, סקר על אלמנות שאירים עירוניות* מצא שכמחצית מאוכלוסיית האלמנות שנחקרו ניזקקו לדבריהן לטיפול או יעוץ משפטי עם פטירת הבעל. אחת ההמלצות של המחקר היתה לפתח שירות שיספק ייעוץ משפטי חינם ביחס לצו ירושה ונושאים אחרים במסגרת מוסדות בקהילה.

המוסד לביטוח לאומי וויצ"ו חברו יחד בביצוע מפעל מיוחד שנועד להגיש לאלמנות "עזרה ראשונה" משפטית בנושאים של צו ירושה ומס עיזבון. הטיפול אמור היה להינתן חינם או תמורת תשלום מינימלי, לפי רמת ההכנסה של האלמנות, לנשים מעוטות יכולת. תוכנן לספק עזרה זו ל 10-12 אלמנות בחודש לתקופה של שנה. נעשתה פעולת פרסומת ע"י מחלקת השיקום בסניפים השונים של המוסד לביטוח לאומי, אצל פקידי חז"ש, במחלקות השיקום ובשאר מקומות הקבלה, וכן בסניפי ויצ"ו.

בזמן המעקב המחקרי העזרה המשפטית ניתנה על ידי עורכת דין מחוץ לויצ"ו, איתה התקשרה ויצ"ו לצורך הפרוייקט מאחר שעורכות הדין בלשכות המשפטיות עוסקות בעיקר ביעוץ ואינן מופיעות בבתי הדין.

*דליה גורדון, אלמנות ושיקומן במוסד לביטוח לאומי, המוסד לביטוח לאומי, האגף למחקר ותכנון, סקר מס 31, ירושלים, פברואר 1981.

תיאור מהלך הפרוייקט

אלמנות יכולות היו להגיע ליעוץ וטיפול משפטי באחת משלוש דרכים :

- (1) פניה אישית ישירה של האלמנה לויצ"ו
- (2) הפניה באמצעות פקיד שיקום של המוסד לביטוח לאומי
- (3) הפניה באמצעות מתנדבות של ויצ"ו.

בכל פניה של אלמנה מולא "שאלון למבקשת סיוע משפטי" שמטרתו היתה בעיקר לסידע בקבלת ההחלטה האם לקבל או לדחות פונות, האם לחייבן בתשלום ולקבוע את גובה התשלום. כמו כן כלל השאלון גם נתונים דימוגרפיים שתארו את האלמנות מבחינת גיל, שנת עליה, השכלה, משלח-יד, מספר ילדים, תקופת אלמנות ופרטים על הכנסות האלמנה. ממלאי השאלון נתבקשו לצרף לכל שאלון מסמכים המאמתים דברי האלמנות לגבי הכנסותיהן.

סך הכל פנו בבקשה לסיוע משפטי 79 נשים בתקופה שבין יוני 1980 ואוגוסט 1981, מהן התקבלו לפרוייקט 75 אלמנות וארבע נדחו. זרם הפניות נע בין 1 ל-9 נשים בחודש כאשר בחודשים יוני 1980 עד ינואר 1981 ועד יוני 1981 התקבלו 7-9 פניות בכל חודש וביוולי אוגוסט 1981 פניה אחת בכל חודש. מספרים אלו נמוכים במקצת מאשר ציפו בוויצ"ו - 12 - 10 פניות בחודש.

כל אלמנות, מלבד שתיים, הופנו לפרוייקט על ידי עובדות השיקום של המוסד לביטוח לאומי. אחת הגיעה דרך הלישכה המשפטית של ויצ"ו ואחת פנתה ישירות למחלקה לנפגעי מלחמה ואלמנות שאירים בוויצ"ו. 12 מהפניות (כ-15%) דיווחו כי כבר קיבלו בעבר טיפול משפטי במסגרת כלשהי.

כאמור, עבור כל פניה מולא שאלון שהועבר למרכז ויצ"ו. בוויצ"ו הוחלט האם לקבל או לדחות את האלמנה מהפרוייקט לפי מספר שיקולים :

1. הבעיות המשפטיות אשר היו צריכות לפי התיכנון להיות מטופלות במסגרת הפרוייקט עסקו בצו ירושה ומס עיזבון. אם חבעיה חרגה בהיקפה או בהגדרתה מהמתוכנן לא מימנה ויצ"ו את הטיפול. יחד עם זאת, לאלמנות שענינן חרג, הוצע לפנות באופן פרטי לעורכת הדין שטיפלה בפרוייקט ואשר הסכימה לקבל תיקים אלו לטיפול במחיר נמוך יחסית. במספר מקרים כאשר בנוסף לצו ירושה היו לאלמנה בעיות משפטיות נוספות כיסה הפרוייקט את הטיפול בצו הירושה בלבד והאלמנות שילמו את היתר.
 2. רמת הכנסות - אלמנות היו צריכות לקבל טיפול חינם במסגרת הפרוייקט כאשר היו זכאיות להטבה סוציאלית או כאשר היו בעלות רמת הכנסה רק במעט גבוהה מזו המזכה להטבה סוציאלית. מעל לרמת הכנסה זו היתה האלמנה אמורה להשתתף בתשלום.
 3. תקופת אלמנות - היתה צריכה להינתן עדיפות לנשים שתקופת אלמנותן לא עלתה על 18 חודש. (ראה נספח, לוח 1).
- מחלקת השיקום של הביטוח הלאומי עשתה את הניתוב הראשוני במטרה לאתר נשים שמילאו אחר קריטריונים אלו.
- במקרה שהתעוררו ספקות ביחס לקבלת אלמנה לפרוייקט התייעצו בויצ"ו עם המחלקה המשפטית שלהן או עם עורכת הדין של הפרוייקט. במספר מקרים עורכת הדין, לאחר עיון בפרטי המקרה, חזרה והתייעצה עם ויצ"ו לגבי הפעולה הנאותה (לקבלה או לדחות את הפניה או לקבוע גובה התשלום שידרש).
- כאשר הוחלט לא לקבל אלמנה לטיפול משפטי במסגרת הפרוייקט אפשר היה להציע לה טיפול אלטרנטיבי :
1. הפנית האלמנה ללשכה משפטית של ויצ"ו ליעוץ בבעיות משפטיות אחרות משל הפרוייקט.
 2. שיבוץ האלמנה בפעילות חברתית או אחרת של ויצ"ו.
 3. כאמור, הפניה לעורכת הדין של הפרוייקט באופן פרטי.
- על כל החלטה, הן חיובית והן שלילית, הודיעו לפונות בכתב, עם העתק לגורם המפנה ולעורכת הדין. עצם ההחלטה וההנמקות להחלטה צוינו בגוף השאלון לפונות.

למעשה הסיבה העיקרית בשלה התקבלו נשים לפרוייקט היתה שענינו עסק בצו ירושה. הסיבה העיקרית לדחיה היתה שהמקרה היה רחב ומקיף מדי למסגרת הפרוייקט. מבחן ההכנסות בדרך כלל לא שימש כקריטריון לקבלת אלמנות או דחיות, אלא, לקביעת גובה התשלום. כמו כן לא היתה התייחסות כלשהי לקריטריון של תקופת אלמנות.

כאמור פנו לפרוייקט 79 אלמנות, גילן הממוצע היה 45. כמחציתן היו ילידות אסיה-אפריקה וכשליש מאירופה-אמריקה. כמחצית למדו עד 8 כיתות ול-40% היו יותר שנות לימוד. רוב הפונות היו מטופלות בילדים אשר רובם התגוררו בבית האם והיו בגילאי בית ספר¹.

75 מהפונות התקבלו לטיפול במסגרת הפרוייקט אך רק 55 מתוכן יצרו קשר עם עורכת הדין. האחרות לא הגיבו כלל על מכתבי הקבלה והפניה לעורכת הדין שנשלחו אליהן על ידי ויצ"ו, פרט לשתיים שהודיעו שמותרות על הטיפול.

49 מהאלמנות שיצרו מגע עם עורכת הדין היו מאזור המרכז וטופלו בתל-אביב. שש האחרות הופנו, במטרה להקל עליהן, לעורכות דין של ויצ"ו באיזורי מגוריהן - בבאר-שבע, חיפה וירושלים.

מתוך 55 הנשים שהגיעו לעורכת הדין הסתיים בנובמבר 1981 הטיפול ב-19 המקרים. הטיפול כלל קבלת צו ירושה, או נושאים אחרים במקרים של תיקים חריגים. לגבי 10 מקרים נוספים הסתיימו כל ההליכים הקשורים בהגשת בקשה לצו ירושה והמתינו לצו. יתר התיקים נמצאו בשלבים שונים של טיפול אצל עורכות הדין.

36 מתוך התיקים היו תיקים "סטנדרטיים" שעסקו, כאמור, בצו ירושה. היתר היו תיקים "חריגים" שהיו קטנים יותר בדרך כלל, מבחינת היקף הטיפול בהם, מהתיקים הסטנדרטיים. התיקים החריגים עסקו בנושאים משפטיים כמו: פניה לסיום תביעה בבית הדין לעבודה, ביטול שטרות, סיום הליכי קבלת צו ירושה ועוד.

(1) פירוט רב יותר של איפיונים דמוגרפיים, ראה בנספח.

השתתפות האלמנה בתשלום

כזכור, הוחלט עם תחילת הפרוייקט שנשים תשלמנה עבור הטיפול המשפטי על פי יכולתן הכספית כפי שיוחלט בויצ"ר. היו מספר אפשרויות כלליות :

1. טיפול חינם, מלבד אגרת בית המשפט אותה שילמה האלמנה (כ-1000 שקל). במספר מקרים כאשר האלמנה לא היתה מסוגלת לשלם אפילו את האגרה כיסתה זאת ויצ"ר.

2. תשלום חלקי.

3. תשלום מלא במקרים שהאלמנה לא התקבלה באופן רשמי למסגרת הפרוייקט אך הופנתה לעורכת הדין באופן פרטי. במקרים אלה היה מחיר הטיפול זול ממחירי השוק.

כללית, בדיקת קבוצת הפונות לפרוייקט על פי האינפורמציה שמסרו בעת פניתן לפרוייקט מבחינת רמת הכנסה, הראתה תמונה של רמת הכנסות נמוכה. למעלה משליש הפונות (37%) ציינו שהיו להן הכנסות רק מקצבת ילדים ו/או שאירים + מקור הכנסה נוסף כלשהו. כשמינית דיווחו על הכנסה מפנסיה (שלהן או של הבעל) או הכנסה מעבודה. שמינית דיווחו על הכנסות ממקורות שונים. חמש אלמנות (7%) לא ציינו אף מקור הכנסה אחד.

חמישית בלבד מבין הפונות עבדו בעת פניתן לפרוייקט, רובן משרה חלקית.

מחצית מהנשים שקיבלו טיפול דרך הפרוייקט קיבלו אותו חינם, למעט אגרת בית משפט. כשליש מהנשים חוייבו בתשלום חלקי. שתי נשים בלבד חוייבו בתשלום מלא. במספר מקרים כאשר הטיפול כלל יותר מאשר צו ירושה כיסתה האלמנה את החלק שמעבר לצו ירושה. התשלום שגבתה עורכת הדין עבור תיק סטנדרטי (כלומר תיק שכלל את התחליכים המקובלים להוצאת צו ירושה ללא סיבוכים) נע בין 400 שקל בתחילת הפרוייקט ו-900 שקל בסיומו (מאי 1980 - אוגוסט 1981). עבור תיקים חריגים שדרשו, בדרך כלל, פחות טיפול, גבתה העורכת דין כמחצית התשלום.

יש לציין שנושא קביעת גובה השתתפות האלמנה בתשלום עבור הטיפול המשפטי וגביית חלקה היה לקוי במידה מסויימת. כאמור, נקבע התשלום על סמך מבחן הכנסה שהתבסס על נתונים שמסרו האלמנות.

בדיעבד הסתבר שמבחן הכנסת זה היה שטחי למדי וכן שנשים לא הקפידו לדווח על כל מקורות הכנסתן. כך נוצר מצב שחלק מהנשים אשר הוחלט לא לחייבן בתשלום יכלו בהחלט לשאת ולט בהלק מההוצאות. היו מספר סיבות למצב זה :

1. השאלות בשאלון התייחסו בעיקר להכנסות נזילות ולא שאלו על הכנסות מרכוש וכו'.
2. נשים לא רצו לחשוף בפני עובדות השיקום של המוסד מידע מפורט על הכנסותיהן.
3. במרבית המקרים לא צורפו לשאלונים אסמכתות להצהרות הנשים כפי שנדרש.
4. לצורך טיפול בצו ירושה נדרשו הנשים למסור לעורכת הדין מידע מפורט לגבי הכנסותיהן בכך הסתבר שהמידע הקודם שנמסר לא היה מדויק.

באשר לגביית הכסף מנשים אשר הוחלט לחייבן - נבעו הקשיים, בין היתר, מחוסר בהירות בהבהרת הנושא לנשים אשר פנו בבקשת סיוע משפטי. הדבר יצר אי-הבנות בחלק מהמקרים. במכתבי התשובה הראשוניים שנשלחו לנשים לא הוזכר כלל נושא התשלום מתוך ההנחה שהדבר הוסבר לאלמנות על ידי המפנים. בשלב מאוחר יותר על מנת למנוע אי-הבנות וליעל את הגבייה נוספה במכתבים פיסקה שציינה במפורש שהאלמנה תישא בחלק מהתשלום ו/או אגרת בית משפט כפי שנקבע בויצ"ו. לקראת סיום הפרוייקט נוסף לשאלון ההפניה ספח אשר בו חתמה האלמנה עס פנייתה על התחייבות לחשתתף בהוצאות כפי שיוטל עליה.

אמצעי נוסף שהוחלט לנקוט בו כדי לשפר את הגבייה היה משלוח צווי הירושה לויצ"ו ולא לבתי האלמנות כמקובל, מתוך סברה שבבוא האלמנות לקבל הצווים תוכל ויצ"ו לגבות מהן את הכסף ביתר קלות. בנוסף, הוחלט ששאלוני הפניה ללא אסמכתות המאמתות דברי האלמנה לגבי הכנסות לא יבואו כלל לידי דיון.

נסיונות ליעל את תהליך העבודה בפרוייקט נעשו גם על מנת לקצר את התהליך ולחקל על הפרגות.

בתחילת הפרוייקט כללו מכתבי התשובה החיוביים לאלמנות רק הפניה לעורכת הדין. בשלב מאוחר יותר, במטרה להכין את האלמנה לפגישה, נוספה למכתבים רשימת מסמכים שעל האלמנה להביא עמה לעורכת הדין, כגון : תעודת פטירה של הבעל, צוואה, מסמכים הקשורים לדירה וכו'. בצורה זו יכלה האלמנה לספק לעורכת הדין את כל המידע הנדרש בפגישה אחת ונמנע הצורך בפגישות נוספות ביניהן.

השלבים בתהליך הטיפול אשר היו תלויים ב"ויצ"ו או בעורכת הדין התנהלו ללא עיכובים מיותרים. למשל : בין פניית אלמנה בבקשה לסיוע משפטי, לבין העברת הבקשה ל"ויצ"ו, לבין החלטה בקשר לבקשה ומשלוח תשובה לבין הפניה לעורכת הדין - חלפו בדרך כלל לא יותר משלושה שבועות. עיכובים שחלו לאחר מכן היו קשורים בקשיים בתיק עצמו כמו: חוסר מסמכים, בעיות מצד הילדים, עדים שלא הגיעו לחתום וסיבוכים שונים בתיק.

סיכום ודיון

באופן כללי ניתן לומר שפרוייקט הסיוע המשפטי לאלמנות שאירים ענה על המטרות שהוצבו בפניו. באמצעותו קיבלו סיוע משפטי והוצאו צו ירושה אלמנות אשר לא היו זוכות לכך אלמלא הפרוייקט. הסיוע ניתן לנשים אלו חינם או תמורת תשלום שנקבע בהתאם ליכולתן הכספית. הטיפול צילח ואף נעשו נסיונות לגעל ולשפר את דרכי העבודה. יש לציין את הרצון הטוב ושיתוף הפעולה של "ויצ"ו ועורכת הדין שטיפלה בנשים שהופנו אליה (ביניהן לבין עצמן והן עם המוסד לביטוח לאומי).

חבל

משום כך, שלא הגיעו נשים רבות יותר להעזר במסגרת זו ולמעשה טופלו רק כמחצית מהמספר שתוכנן מראש על ידי ויצ"ו (55 קיבלו טיפול לעומת כ-120 נשים צפויות). נראה שיש למצוא דרכים להגדיל את מספר הנהנות משירות מעין זה. אפשר להניח שפעולות הסברה נרחבות יותר באשר לחשיבות צו ירושה וכן פירוטם במקומות רבים יותר יביאו ליותר פניות.

קרוב לשליש מהנשים שהתקבלו לפרוייקט לא המשיכו בטיפול ולא יצרו קשר עם עורכת הדין (24 מתוך 79 נשים). אחת הסיבות לכך כנראה היא רתיעה מהתשלום הצפוי. חלק מהנשים חששו שלא יעמדו בתשלום, אחרות החליטו שאם עליהן לשלם יבחרו בעצמן את עורך הדין שיטפל בהן. יתכן שהסבר מתאים באשר לגובה התשלום ומהותו ימנע בעתיד גשירה מסוג זה.

חשוב להדגיש פעם נוספת שיש לשפר את מבחן ההכנסות של הפונות לצורך קביעת השתתפותן בתשלום עבור הטיפול בהנחה שאין סיבה שאלמנה המסוגלת לשלם לא תשתתף בתשלום.

ראוי לציין שכיום עם יציאת המוסד לביטוח לאומי מהפרוייקט ממשיכה ויצ"ו לקיים את המפעל בכוחות עצמה תוך המשך ניסיונותיה לשיפור וליעול דרכי פעולתה.

כאן המקום גם להזכיר שבמקביל לסיוע המשפטי פעלה ויצ"ו באומה תקופה בתחום החברתי למען אלמנות והפעילה מועדונים חברתיים בתל-אביב, חיפה וירושלים, הנחתה ולוותה קבוצות של מתנדבות ברמת-גן ותל-אביב וכן אירגנה מסיבת בר-מצווה לילדים בירושלים, פקניקים וטיוולים.

תיאור מספרי של משתנים דמוגרפים של אלמנות שפנו לפרוייקט הסיוע המשפטי.

1. התפלגות הפונות לפי תקופת אלמנות (באחוזים)

פחות משנה	שנה עד שנתיים	יותר משלוש שנים	סה"כ
6	75	19	100

2. התפלגות הפונות לפי גיל (באחוזים)

20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60+	סה"כ
5	25	35	25	10	100

3. התפלגות הפונות לפי ארצות לידה (באחוזים)

ישראל	אסיה-אפריקה	אירופה-אמריקה	סה"כ
17	50	33	100

4. התפלגות הפונות לפי שנת עליה (באחוזים)

עד 1948	1949 - 1955	1955+	סה"כ
28	52	20	100

5. התפלגות הפונות לפי מס' שנות לימוד (באחוזים)

עד 8 שנים	9 - 12	13+	סה"כ
59	30	11	100

6. התפלגות הפונות לפי מספר ילדים (באחוזים)

סה"כ	4+	1 - 3	0
100	23	69	8

7. התפלגות גילאי הילדים (באחוזים)

סה"כ	19+	15 - 18	7 - 14	0 - 6
100	38	19	30	13

8. התפלגות הפונות לפי הכנסות (באחוזים)

מקור ההכנסה	%
קצבת ילדים או שאירים	19
קצבת ילדים ושאירים	18
קצבת ילדים או שאירים + מקור נוסף	21
קצבת ילדים וקצבת שאירים + מקור נוסף	13
אין כלל הכנסות	7
הכנסות מעבודה ו/או פנסיה	12
אחר	10

